

XALQARO ISLOM HUQUQIDA SUVERENITET VA HUDUDIY MASALALAR.

Sharofiddinov Ayubxon Alisherjon o`g`li
Toshkent davlat yuridik universitet talabasi
Email ID: sharofiddinov5859@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada islom huquqida tarixan suverenitet masalasining vujudga kelishi, butun islom o`lkalari boshqa musulmon bo`lmagan davlatlar bilan munosabatlari, islom olami o`z hududlariga hamda boshqa o`lkalarni fath etish mobaynida g`ayri musulmonlarning hududlariga va o`zlariga bo`lgan munosabatlari, hozirgi kundagi islom siyosati hamda shariat ahkomlariga bo`lgan qarashlarning salbiy tomonga o`zgarib borishi to`g`risidagi dolzarb masalalar izchil tahlil etilgan. Mazkur masalalarni teran tahlil etish hamda holis yondashish maqsadida musulmon bo`lmagan olimlarning yozgan maqolalari, asarlaridan, tarixda yashab o`tgan musulmon olimlarining fikr va mulohazalaridan, xorijiy adabiyot va jurnallardan foydalanildi. Ushbu maqola yanada aniqroq va tushunarli bo`lishi maqsadida islom dunyosida muqaddas bo`lgan Qur`on oyatlari va sunnatdan foydalanildi. Xalqaro islom huquqida suverenitet va hudud masalalri hozirgi kunda juda muhimligini hisobga olgan holda ushbu masalalarini tub mohiyatiga yetish uchun, asosa, tarixga hamda murojaat qilingan va bu orqali ushbu masalalar o`rganish jarayonida yuzaga kelgan muammolarga taklif va yechimlar berilgan.

Kalit so`zlar: suverenitet, demokratiya, xaqaro shartnomalar, shariat, hududiy masalalar, siyar, dorul islom, dorul harb, dorul axd, jihod,

KIRISH

Xalqaro islom huquq suverenitet masalalari hamda hududga bo`lgan munosabatlar deyarli islom ilk bor vujudga kelgan davrlarda paydo bo`la boshlagan. Ushbu masalalarga bo`lgan munosabatlar musulmon bo`lmagan davlatlarning qarashlaridan tubdan farq qiladi. Musulmonlarning suverenitet hamda hududiy yahlitlik masalalari ularning ilohiy kitoblari hamda Payg`ambar, undan keyin yashab o`tgan halifalarning ko`rsatmalari asosida shakkilanib borgan ya`ni bu ikki masala islom dini bilan chanbar-chas bog`likligi bilan boshqa davlatlarning suverenitet va hududiy yahlitlik nisbatan qarashlaridan, asosan, shu jihati bilan farqlanadi. Hozirgi kunda islomning suverenitet va hududiy yahlitlikka bo`lgan munosabatlari noto`g`ri talqin qilinishiga guvoh bo`linmoqda. Dunyoda sodir bo`layotga islom va jihot nomi ostida harakatlanayotga qo`sh tirnoq ostidagi Jihotchilarning hududiy yahlitlikka hamda boshqa davlatlarning, insonlarning suverenitetiga qilinga salbiy harakatlari fonida bularni islomning ushbu ikki masalaga bo`lgan munosababtlarining asli shu degan qarashlarga olib kelmoqda. Ushbu maqolada islom nigohining boshqa davlatlarning hududlariga hamda insonlarning suverenitetiga bo`lgan qarashlarining asl mohiyatini ochib berishga harakat qilingan.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi islom olamida suverenitet tushunchasi, oʻz hududiga hamda boshqa davlatlarning hududiga boʻlgan munosabatlarning tarixan vujudga kelishi, ushbu masalalarning rivojlanish bosqichi va hozirgi kunda bu munosabatlarga dunyo olimlarining qarashlarini nazariy va amaliy tadqiq etishdir.

Ushbu maqsadlarga erishish uchun muallif ilmiy tadqiqotning statistik tahlil, sosiologik tahlil, sintez, qiyosiy, shuningdek, hadislar hamda oʻtgan asirda yashab oʻtgan musulmon olimlari tomonidan bildirilgan qarashlar kabi bir qancha usullarini qoʻllagan.

TADQIQOT NATIJALARI VA MUHOKAMALAR

Birinchi navbatda biz suverenitet oʻzi nima? Degan savolga ikki tomonlama qarashlarni yaʼni Gʻarb olimlarining qarashlarini hamda musulmonlarning bu atamaga nisbatan munosabatlarni oʻrganib chiqishimiz lozim. Gʻarb olimlarining fikricha suverenitetning bir qancha shakllari mavjud. Suverenitet bu hurmatlash — xalqaro huquq va xalqaro munosabatlarning asosiy prinsipi. davlat suvereniteti, millat suvereniteti, xalq suvereniteti tushunchalari ishlatiladi. Davlat suvereniteti — hokimiyatning mamlakat ichida oliyligi va tashqi munosabatlarda toʻla mustakilligi.

Davlat suvereniteti haqidagi goya **Jan Boden** (16-asr, Fransiya) ga tegishlidir. Uning fikricha, Suverenitet davlatning eng muxim belgisi hisoblanadi, bunda abadiy, mutlaq, boʻlinmas oliy hokimiyat nazarda tutiladi. Davlat suvereniteti tushunchasi keyingi davrlarda yanada rivojlantirildi va boyitildi. Millat suvereniteti — millatning toʻla hokimiyatini, uning toʻla siyosiy erkinligini, oʻz milliy hayotini belgilash real imkoniyatiga egaligini, mustaqil davlatni tashkil qila olishgacha boʻlgan huquqqa egaligini bildiradi. Xalq suvereniteti — xalqning toʻla hokimiyatini anglatadi, yaʼni xalq jamiyat va davlatni boshqarishda real ishtirok etish uchun ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy vositalarga ega boʻladi. Xalq suvereniteti — barcha demokratik davlatlarda konstitutsiyaviy tuzum prinsiplaridan biri hisoblanadi [1]

Ushbu atama bir qarashda islom qarashlaridagi suverenitet bilan oʻxshashdir, ammo mohiyatan ilomning bu atamaga nisbatan qarashlari bevosita din bilan bogʻliq hisoblanadi. Suverenitet masalasiga anʼanaviy musulmon tarixchilari katta eʼtibor qaratgan. Hukm masalasiga oid islom tarixiy adabiyotlariga nazar tashlaydigan boʻlsak, turli musulmon ulamolarining koʻplab nisbatlarini koʻramiz, jumladan, Imom al-Gʻazzoliy, Ibn Taymiyya, al-Bagʻdodiy, Abu Yusuf, al-Baqiloniy, al-Mavardiy, al-Juvayniy, ar-Roziy, Ibn Xaldunand al-Xunjiy [2] Islom tsivilizatsiyasi, ilk bor vujudga kelganda, har qanday sivilizatsiya singari, tartib oʻrnatish uchun qonunlarga muhtoj edi. Shunga koʻra, Islom qonunlari yoki kodekslari paydo boʻldi, nafaqat shaxslararo munosabatlarni, balki jamoaviy munosabatlarni ham tartibga soluvchi xatti-harakatlar va sivilizatsiyalararo munosabatlar ham vujudga kela boshladi.[3] Islomning dastlabki yillaridayoq Paygʻambar Muhammad alayi salom islomni yoyish maqsadida Makkadan Madinaga hijrad qiladi. Madinaga yetib borgach U Madina aholisi bilan shartnoma imzolaydi va shu bilan bir qatorda Madinada yashayotgan musulmon boʻlmagan aholi

bilan tinch yashash hamda ular bilan kelishish siyosatini olib boradi va shu bilan bir qatorda ularning dahilsizligini ta'minlaydi.[4] Muhammad payg'ambar o'n yil davomida nafaqat Arabistonda paydo bo'lgan musulmon ummatining rahbari, balki Madinaning siyosiy rahbari ham edi. Madinaning rahbari sifatida Muhammad payg'ambar shahar ichidagi musulmonlar va musulmon bo'lmaganlar ustidan hukmronlik qilgan. Uning Madina ustidan hukmronligining qonuniyligi uning Islom payg'ambari bo'lgan maqomiga, shuningdek, Madina shartnomasi asosida edi.[5]

Darhaqiqat, **Vahba az-Zuhayliy** suverenitet tushunchasiga nisbatan chuqur dalillar bilan kelgan. Az-Zuhayl musulmon davlati qo'llagan suverenitetni ikki bo'limga bo'lgan. Birinchidan, davlat ichki imkoniyatlarga ega musulmon davlati ichidagi odamlar va muassasalar ustidan mutlaq hokimiyat. Har bir inson, shu jumladan davlat rahbari ham qonunga bo'ysunadi va abadiy shunday bo'lib qoladi. Ikkinchidan, tashqi salohiyatga kelsak, musulmon davlati boshqa hokimiyatning kamayib ketishiga yoki ustunligini tark etishiga yo'l qo'ymasdan, hokimiyatga va to'liq mustaqillikka ega edilar.[6]

Tadqiqotchi, shuningdek, Al Zuhaylning musulmonlar suvereniteti haqidagi ta'rifi, musulmonlar suvereniteti haqidagi tushunchasi musulmon davlati, xalqi va hududining boshqa ikkita tamoyili bilan o'zaro bog'liqligini aniqlab beradi, deb ta'kidlamochi. Xulosa qilib aytganda, musulmonlarning suverenitet tushunchasini ikki bo'limga bo'lish mumkin: xalq ustidan hukmronlik va hududlar ustidan hukmronlik. Shunday qilib, tadqiqotchi musulmonlar suvereniteti tushunchasining ushbu ikki bo'linishi asosida keyingi muhokama va tahlillarni ishlab chiqishga harakat qiladi. Bundan tashqari, musulmonlarning hududdagi suvereniteti ushbu hududlarning tinchlik va barqarorlikni o'rnatishga xalqaro darajada faol hissa qo'shishdagi muhim rolini ham ta'kidlaydi. Darhaqiqat, Islom dini insonlarning birodarligini e'lon qilish va umuminsoniylikka da'vat haqida xushxabar berish, kamsitishning har qanday ko'rinishini yo'q qilish, o'z ixtiyoridagi barcha amaliy va nazariy vositalardan foydalangan holda bu ezgu tizimni barpo etish uchun kelgan. Islom butun insoniyatning irqiy va etnik birligini yana bir bor tasdiqladi; Payg'ambarimiz **Muhammad sollallohu alayhi vasallam** aytdilar: **"Chunki inson Odam alayhissalomdandir va arabning arabdan, qora tanlining qizildan ustunligi yo'q, faqat taqvoda.**[7] Mana shu hadisga e'tibor qaratadigan bo'lsak, ushbu hadisda ham musulmon jamiyati bilan bir qatorda boshqa irq vakillarini agar ular musulmon bo'lsa, arablarning boshqalardan ustun yeri yo'qligini anglashimiz mumkin. Bu bilan boshqa millat vakillarining huquqlarini himoya qilishning bir ko'rinishini kuzatishimiz mumkin. Tadqiqotchining ta'kidlashicha, musulmonlarning hudud ustidan suverenitet tushunchasi mulkchilikning hech qanday ma'nosini anglatmaydi. Demak, Islomda suverenitetga ega bo'lish musulmon hokimiyatiga xususiy erlarni musodara qilish yoki shaxsga tegishli mulkni tortib olishga ruxsat bermaydi. Az-Zuhayl siyada (hukmronlik) va milkiya (egallik) o'rtasidagi farqni tushuntiradi. Uning ta'kidlashicha, Islomdagi suverenitet davlatga,

agar kerak bo'lsa, o'z tasarrufidagi yerga nisbatan ma'lum tartibga solish yoki davlat mulk siyosatini amalga oshirish kabi tegishli choralarni ko'rish uchun qonuniy kuch beradi.[8]

Islomdagi suverenitet, asosan, davlatning adolat va tenglik orqali fuqarolarini ijtimoiy, moliyaviy va siyosiy tanglikdan himoya qilish qobiliyatini anglatadi.[9] Islomning suverenitet nazariyasi ikki asosiy darajaga ega bo'lib, ular millatga ham, shariatga ham yuqori hukmronlikni beradi. Ularni siyosiy atamalarda talqin qilsak, suverenitetning ikki turi paydo bo'ladi: sud va ijro hokimiyati. Islomda sud hukmronligi nazariyasi eng oliy hukmronlik sifatida ko'riladi, uning qoidalari va qonunlari Ummon hukmdor tomonidan o'zgartirilmaydi yoki o'zgartirilmaydi. Unda Qur'on siyosat, iqtisod, ijtimoiy va shaxsiy masalalarga oid masalalarni o'z ichiga oladi. Shariat so'z sifatida musulmonlar va G'arb olimlari o'rtasida chalkashliklarga sabab bo'lib, uning qamrovini tushunmaydilar. Biroq, shariat kengroq tushuncha: uning asoslari va maqsadlari demokratik jamiyatda adolat va tenglikdir. Demokratik jamiyat deganda hukmdorni saylash yoki saylash, davlat ishlarida ishtirok etish va maslahatlashish, siyosiy va fuqarolik huquqlarini himoya qilish, adolatli va adolatli sud tizimi tushuniladi.[10] Umaviylar xalifasi Umar ibn Ab dul Aziz (717-720)ga shikoyat qilgan Samarqand aholisining hikoyasini keltirish mumkin. Qo'mondon Kutayba Samarqandga bildirmasdan qo'lga olgandan keyin mahalliy aholi tomonidan noroziliklar yuzaga keladi va ular halifaga murojaat qilishadi. Umar bu ish bilan shug'ullanish uchun o'z qozisini yubordi. Uning qaroriga ko'ra, arablar ishg'ol qilingan hududni bo'shatib, yarashuv bitimi tuzilmaguncha yoki tegishli dastlabki "qattiq ogohlantirish"dan keyin yana bosib olinmaguncha o'z qarorgohlarida qolishlari kerak edi.[11]

Yuqorida keltirilgan olimlarning fikrlarini o'rganib chiqdik. Ushbu olimlarning aksari islom olamidagi suverenitet masalasiga to'xtaladigan bo'lsa, albatta bu atamaning mohiyatini bevosita islom dunyosining muqaddas kitobi va hadislarga bog'laydi. Chunki ushbu ikki manbaa musulmonlarning suverenitet maqomini belgilab beruvchi muhim omillar sanaladi. Ta'kidlanganidek, islomda hokimiyat suvereniteti hamda xalq suvereniteti shakllari mavjudligini ko'rdik. Hokimiyat suvereniteti bevosita din qoidalari bilan belgilab qo'yilgan bo'lib, mana shu belgilangan yo'l bilan halifa yoki hukmdor davlatni yoki hukumatni boshqargan. Ammo ba'zi G'arb olimlarining ta'kidlashicha islom ham tarixan ham bugungu kunda na o'z halqini va na boshqa davlat suverenitetini tan oladi, degan fikrlarga ham duch kelamiz. Birinchi navbatda islom tarixda boshqa davlat hududiga bostirib va u yerdagi aholini qiynash yoki mulkini tortib olish ularning asosiy maqsadi bo'lmagan. Musulmonlar istilosi paytida Islomiy Quddus aholisiga tegishli bo'lgan mulklarni musodara qilmaganlar. Qolaversa, ular shaharning tinchroq qismiga emas, balki Al-Aqso anklavining etagidagi o'z turar-joylari tagidagi tumanga joylashishga harakat qilishdi. Garchi ularning ba'zilari uy-joy qurishgan bo'lsa-da, ularga faqat aholi yashamaydigan joylarda ruxsat berilgan[12]

Bundan koʻrish mumkinki, haqiqiy islom mohiyati dindagi asl buyruqlar bilan oʻlchanadi.

Xalqaro islom huquqi hamda hududga boʻlgan munosabatlar ham turli davrlarda turlicha shakllanib borgan. XX asrning ikkinchi yarmi xalqaro huquqning rivojlanishida yangi sifat bosqichini boshlab berdi. Bu xalqaro-institutsional tizimning takomillashuvida, norma ijodkorlik jarayonidagi tub oʻzgarishlarda, xalqaro huquq manbalari tizimining kengayishida, xalqaro huquq subyektlari sonining oshishida yaqqol aks etdi. Fan-texnika sohasidagi misli koʻrilmagan yutuqlar, uchuvchi va suzuvchi qurilmalarning yangi avlodi, yirik inshootlar va qudratli intellektual salohiyatga ega mikrosxemalarning paydo boʻlishi xalqaro-huquqiy munosabatlar tizimini murakkablashtirdi. Xalqaro huquqning yangi obyektlari vujudga keldi.

Asrimiz boshidagi globallashuvning yangi toʻlqini barcha sohalarda boʻlgani kabi xalqaro huquq istiqboliga taʼsir etuvchi omillar qamrovini kengaytirdi. Xalqaro huquqning universallasuvi, yaʼni umumbashariy koʻlam kasb etish jarayoni yanada kuchaydi. Endilikda xalqaro huquq normalari oddiy individlarning huquqlarini himoya qilish barobarida ularning kundalik hayotiga tobora chuqurroq taʼsir koʻsatmoqda. Individ xalqaro huquq subyektiga aylandi, deyish uchun barcha asoslar yetilib kelmoqda.

Islomning gumanistik gʻoyalari islom xalqaro huquqi – siyarga singdirilgan. “Siyar” tushunchasi islom millatining boshqa xalqlar bilan xalqaro aloqalariga oid qoida va usullarining umumiy majmuidir yoki musulmonlarning xoh davlatlar, xoh individlar miqyosida boʻlsin, boshqa dinga eʼtiqod qiluvchilar bilan aloqalarida rioya etilishi lozim boʻlgan qoidalarni belgilab beruvchi islom huquqining alohida sohasidir.

Shu oʻrinda, eslatib oʻtish joizki, islom xalqaro huquqini uch xil maʼnoda tushunish lozim.

Birinchidan, islom xalqaro huquqi bu – XX asrga kelib toʻliq shakllangan va bugungi kunda samarali amal qilib kelayotgan universal xalqaro huquqdan bir necha yuz yilliklar oldin, VIII-X asrlarda paydo boʻlib, qariyb ming yil davomida musulmon davlatlarining oʻzaro va ularning boshqa madaniyatga mansub davlatlar va xalqlar bilan aloqalarini tartibga solib kelgan huquqiy tizimdir. Universal xalqaro huquqning shakllanishi natijasida u global ahamiyatini yoʻqotdi va bugungi kunda ayrim islom davlatlari orasida muayyan sohalardagi huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi mintaqastu huquqiy tizimga aylandi. Biroq uning asosiy tamoyillari va qoidalari universal xalqaro huquqqa singdirilgan hamda ular xalqaro-huquqiy munosabatlarni tartibga solishda hanuz foydalanib kelinmoqda. Bu musulmon davlatlari bilan tuziladigan xalqaro shartnomalarda, odat huquqida, xalqaro sud amaliyotida va boshqa shakllarda koʻzga tashlanib turadi.

Ikkinchidan, islom xalqaro huquqi – xalqaro-huquqiy amaliyot tajribasi va islom xalqaro-huquqiy doktrinasi asosida shakllangan taʼlimotdir. Mazkur taʼlimot islom xalqaro huquqining asosiy mazmun-mohiyati, tamoyillari, rivojlanish qonuniyatlari va

istiqbolini belgilovchi qarashlarni oʻzida aks ettiradi. Bu taʼlimotning shakllanishida Markaziy Osiyolik mutafakkirlarning hissasi ulkan boʻlgan.

Uchinchidan, islom xalqaro huquqi islom huquqining alohida tarmogʻi sifatida mustaqil fandır. Bu fan hozirgi kunga qadar musulmon davlatlarining nufuzli universitetlari qoshidagi huquq fakultetlarida oʻqitib kelinmoqda.[13]

Islom dastlab vujudga kelgan davirdan boshlab islomni yoyish maqsadida turli harakatlarni olib borishgan. Masalan, musulmonlar biror hududga islomni targʻib qilmoqchi boʻlsalar, oʻsha hududga dastalab oʻz elchilarini yuborishgan. Agar ular ushbu elchini qabul qilishsa, oʻsha hududga harbiy yurish qilishmagan. Yoki, aksincha harakat qilinadigan boʻlsa, arablar oʻsha hududga harbiy yurishlarni amalga oshirganlar. Mana shu islomni yoyish asnosda arablar juda ulkan saltanatni qoʻlga kiritishga muvaffaq boʻlishgan.

XULOSA

Yuqoridagilarga xulosa qiladigan boʻlsak, islom suvereniteti maʼlum bosqishlarda rivojlanganligini koʻrishimiz mumkin. Bunda islom huquqida tarixan suverenitet masalasining vujudga kelishi, butun islom oʻlkalari boshqa musulmon boʻlmagan davlatlar bilan munosabatlari, islom olami oʻz hududlariga hamda boshqa oʻlkalarni fath etish mobaynida gʻayri musulmonlarning hududlariga va oʻzlariga boʻlgan munosabatlari, hozirgi kundagi islom siyosati hamda shariat ahkomlariga boʻlgan qarashlarning salbiy tomonga oʻzgarib borishini bilib olishimiz mumkin. Hozirgi kunda islomning suverenitet va hududiy yahlitlikka boʻlgan munosabatlari notoʻgʻri talqin qilinishiga guvoh boʻlinmoqda. Dunyoda sodir boʻlayotga islom va jihat nomi ostida harakatlanayotga qoʻsh tirnoq ostidagi Jihotchilarning hududiy yahlitlikka hamda boshqa davlatlarning, insonlarning suverenitetiga qilinga salbiy harakatlari fonida bularni islomning ushbu ikki masalaga boʻlgan munosabatlarining asli shu degan qarashlarga olib kelmoqda. Shularni inobatga olgan holda yuqorida keltirilgan hamda tahlil etilgan maʼlumotlarga inobatga olib har bir insonni islomga boʻlgan hamda boshqa davlatlar bilan boʻlgan munosabatlarni oʻzgartirishiga umid bor.

REFERENCE:

1. Доктор юридических наук, профессор, главный специалист Института государства и права РАН. 3
2. Bowden, B. (2009), *The Empire of Civilization: The Evolution of an Imperial Idea*, (Chicago and London: The University of Chicago Press), especially 167 and following.
3. Labib Ahmad Bsul, “Xalqlar islom huquqining tarixiy evolyutsiyasi
4. IbnTaymiyya, Taqi al-Din. 1967. *al-Hisbafi'l-Islam, aw wazifat al-hukuma al-Islamiyya* [Public Morality in Islam, or The Task of Islamic Government] (Beirut: Dar al-Kutub al-‘Arabiyya, 1967).

5. Muqtedar Xon (2001), Madina shartnomasi: Musulmon davlatining konstitutsiyaviy nazariyasi, 2001 yil 30 mayda Mirror International jurnalida chop etilgan.
6. Amin Saikal (2008), "Westphalian and Islamic Concepts of Sovereignty in the Middle East", Re-envisioning sovereignty, ISBN 978-0-7546-7260-9
7. Patrick Thadeus Jackson "Forum Introduction: Is the State a Person? Why Should We Care?" (2004) 30:2, Rev.Int'l Stud.,255
8. Vahbah AI-Zuhayli (2002), maqola, 633-bet 1
9. AbulA'laMaududi was a Muslim revivalist and scholar in India and Pakistan. He was the founder of Jamaat-e-Islam, the Islamic revivalist party
10. SayyidQutub was an Islamic theorist and leading member of the Egyptian Muslim Brotherhood. He was executed by the Egyptian regime
11. Al-Khalidi, M. (1985). [البيعة في الفكر السياسي الإسلامي] The pledge in Islamic political thought] (p. 285). Cairo: AlResala Al-Haditha.
12. Ibn Taymiyya (1961), as-Siyisa ash-Sharciyya (Musulmon huquqining siyosiy tizimi), Maktabat ansor sunna al-Muhammadiyah, Qohira, 173-bet.
13. <https://iaau.uz/oz/news/1164>